

ONDERZOEKSPROGRAMMA PIONIEREN

Acht onderzoeksthema's rond pionieren voor de jaren 2017 tot 2020

Sake Stoppels en Martijn Vellekoop, versie 4 september 2017

In kerkelijk Nederland wordt op grote schaal gepionierd en in die pioniersarbeid worden nieuwe ervaringen opgedaan. Daardoor ontstaan praktische en fundamentele vragen rondom kerk zijn. Van de kant van studenten (HBO en WO) is er veel interesse in dit werkveld en ook van buiten de wereld van het hoger onderwijs is er belangstelling. Dit onderzoeksprogramma rond pionieren geeft een overzicht van de belangrijkste thema's waarnaar onderzoek gedaan kan worden.

Het rapport 'Op hoop van zegen' schetst de ontwikkelingen, geleerde lessen en uitdagingen van acht jaar pionieren (zie www.lerenpionieren.nl/ophoopvanzegen). Daarbij is onderzoek en theologische reflectie één van de drie uitdagingen. Met dit onderzoeksprogramma krijgt deze uitdaging invulling. Kwalitatief goed onderzoek is belangrijk voor de Dienstenorganisatie (DO) van de Protestantse Kerk en daarom zoeken we contact met potentiële onderzoekers. Deze notitie is bedoeld om 'vraag en aanbod' bij elkaar te brengen.

Proces, begeleiding en criteria voor onderzoek

Binnen de DO is dr. Sake Stoppels de coördinator rond onderzoek naar nieuwe vormen van kerk zijn en verwante thema's. We staan open voor (empirisch) onderzoek rond pionieren en andere vormen van kerkelijke vernieuwing. Ideeën en voorstellen kunnen worden gestuurd naar s.stoppels@protestantsekerk.nl. Vanuit ervaringen in de afgelopen acht jaar hebben we een aantal thema's op een rij gezet die we prioriteit willen geven bij het onderzoek.

We worden graag betrokken bij onderzoek dat kwalitatief goed is en de Protestantse Kerk nieuwe kennis oplevert, die relevant is voor ons beleid rond pionieren en kerkvernieuwing. De beslissing al dan niet in zee te gaan met een onderzoeker hangt vooral af van drie punten:

- De mate waarin het onderzoek aansluit bij een van de onderstaande onderzoeksthema's.
- De kwaliteit van de doel- en vraagstelling, en van de opzet van het onderzoek. Deze drie punten moeten voldoende scherp zijn om het onderzoek met vrucht uit te kunnen voeren.
- De bereidheid van de onderzoeker om na afronding een gepopulariseerd artikel te schrijven over het onderzoek (maximaal 2.000 woorden) dat gedeeld en gepubliceerd kan worden. Het gaat hier om valorisatie van wetenschappelijk onderzoek, ten bate van pioniers en anderen in de leergemeenschap pionieren.

De rol van Sake Stoppels is niet die van hoofdbegeleider, want deze rol behoort uiteraard toe aan de staf van de opleidingsinstelling van de student. De rol van Stoppels is de volgende:

- Betrokken bij de bepaling van doel- en vraagstelling in de voorbereiding van het onderzoek.
- Beschikbaar voor overleg en informatie gedurende het onderzoek.
- Meelezer bij relevante gedeeltes uit de scriptie en bij de eindversie van de scriptie.

Thema's voor onderzoek

De onderstaande thema's – in willekeurige volgorde – hebben in het bijzonder onze interesse:

1. Soteriologie in de praktijk

Pionieren wordt gemotiveerd vanuit het christelijk geloof. Pioniers verschillen echter in hun beleving van dit christelijk geloof. Ook als het gaat om de vraag of en zo ja, hoe ze dit geloof willen delen met de mensen met wie ze in contact komen. Dat levert allerlei onderzoeksvragen op, zowel met betrekking tot de pioniers als tot de doelgroep:

- Wat is het 'heil' dat deelnemers ervaren aan de pioniersgemeenschap en mogelijk ook aan het christelijk geloof?
- In welke mate komen niet- of andersgelovigen tot 'bekering'? Hoe verloopt dit proces en wat zijn factoren die dit gestimuleerd hebben? Wat zijn daarbij hun motieven en ervaringen? Verandert er iets in hun leven? Hoe reageert de omgeving op het moment dat iemand het christelijk geloof omarmt?
- Wat drijft pioniers? Welke missie hebben ze? Welk 'heil' staat hen voor ogen? Zien we hier ook een ontwikkeling in de loop van de tijd?
- In hoeverre doet pionieren iets met het geloof van de pionier?

Literatuur, onderzoek en contacten rond dit thema

- Nynke Dijkstra, Sake Stoppels, *Back to basics. Zeven cruciale vragen rond missionair kerk-zijn*, Utrecht 2017, met name hoofdstukken 1 en 2
- Scriptie-onderzoek Rianne van Brenk (Vrije Universiteit). Centrale onderzoeksvraag: Welke inhoud heeft *heil* in pioniersplekken binnen de PKN, welk *soteriologisch* verband wordt er daarbij gelegd met de persoon van *Jezus*, en hoe verhoudt zich dit geheel tot gezaghebbende christelijke, missiologische literatuur?

2. Gemeenschapsvorming bij pionieren

Spannend in deze tijd is het punt van gemeenschapsvorming, zowel qua vorm als inhoud. 'Gemeenschap' is voor de één iets anders dan voor de ander. Sommigen zoeken naar brede, vooral sociale gemeenschapsvorming, anderen zijn specifiek gericht op de vorming van een *geloofsgemeenschap*. Klassieke bindingspatronen verdwijnen uit beeld, verbindingen worden vaak tijdelijker en vloeibaarder, minder institutioneel en gaan meer lijken op open netwerken. Kerken werken met lidmaatschap en (digitale) kaartenbakken, maar nieuwe gemeenschappen doen dat vaak niet: ze hebben een WhatsApp groep, een Facebookpagina of een mailinglist. Bovendien speelt digitale gemeenschapsvorming regelmatig een rol.

- Op welke verschillende manieren verbinden mensen zich met gemeenschappen? Welke rol speelt lidmaatschap bij gemeenschapsvorming? Zijn er werkbare

alternatieven voor lidmaatschap? En als er geen lidmaatschap is, wie hoort er dan bij en wie niet? Of zijn dat soort scheidingen niet meer behulpzaam?

- Lukt het om rand- en buitenkerkelijke mensen onderdeel te laten worden van een gemeenschap? Of gaat het vooral om mensen die toch al kerkelijk actief waren?
- Welke factoren maken dat het pioniersplekken goed of minder goed lukt om een netwerk/gemeenschap te vormen met rand- en buitenkerkelijke mensen, wat zijn succes- en faalfactoren rond gemeenschapsvorming?

Literatuur, onderzoek en contacten rond dit thema

- Marinka Verburg (PThU), promotieonderzoek naar gemeenschapsvorming
- Marinka Verburg, 'Gemeenschap in de kerk van de toekomst', in *Handelingen 44* (2017) nr. 3, p. 35-43
- Nynke Dijkstra, Sake Stoppels, *Back to basics. Zeven cruciale vragen rond missionair kerk-zijn*, Utrecht 2017, met name hoofdstuk 4
- SCP, *Geloven binnen en buiten verband* (Joep de Hart, te downloaden)
- Pete Ward, *Liquid Church*, Carlisle 2002
- Zygmunt Bauman, *Liquid modernity*, Cambridge 2000

3. Bestendinging van pioniersplekken

Pioniersplekken worden de eerste drie tot zes jaar ondersteund door de landelijke kerk.

Toch is vroeg of laat de pioniersfase voorbij en houdt de steun vanuit de landelijke kerk op.

Bestendinging daarna is geen vanzelfsprekendheid. Maar hoe kan het en zou het moeten?

- Als wordt gezocht naar bestendinging, welke factoren zijn dan het meest van belang?
- Is het streven naar bestendinging ingegeven door een achterhaald beeld van wat gemeenschap is en moeten we ons vooral instellen op tijdelijke, kortstondige vormen van gemeenschap? Maar hoe zit het dan met de gemeenschap als geloofsgemeenschap? Een geloofsgemeenschap lijkt te vragen om enige duurzaamheid en relaties vragen om vertrouwen. Dat moet kunnen groeien. Wat is mogelijk en wenselijk?
- Wat is de plek van betaalde krachten? Professionals zijn veelal niet meer betaalbaar, maar kun je helemaal zonder beroepskrachten?
- Is er een relatie tussen de persoonskenmerken van de pionier(s) en de duurzaamheid van het project?
- Moeten we in het spoor van tentenmaker Paulus toe naar mensen die een 'gewone' baan combineren met een leidinggevende rol in een nieuwe geloofsgemeenschap? Welke ervaringen zijn daar inmiddels mee opgedaan?
- Wat is de eventuele rol van de pionierbegeleider bij het werken aan bestendinging?

Literatuur, onderzoek en contacten rond dit thema

- Michael Moynagh (2012), *Church for every context*, hoofdstuk 20
- Lars Grijsen, *De duurzame kerk*, Ma scriptie TU Kampen (te downloaden)
- Martijn Vellekoop, *Pioniersplekken die doorgaan. Wat de kerk kan leren van social startups*. Ma scriptie TIAS 2017 (te downloaden vanaf de site van Kerklab)

4. Vormgeven aan een *mixed economy of church*

In allerlei missiologische publicaties wordt gepleit voor *a mixed economy of church*. Verschillende gestalten van kerkzijn staan dan naast elkaar. Henk de Roest spreekt in dit verband van 'kerkplekken': 'een configuratie van kerken en kerkjes, een netwerk van talloze soorten kerkplekken van verschillende signatuur [...] In de praktische theologie hebben we de laatste vijftien jaar meer oog gekregen voor de verschillende vormen waarin de kerk zich manifesteert' (*Een huis voor de ziel*, p. 150). De term 'mixed economy' wekt de indruk dat het om een recent fenomeen gaat, maar feitelijk heeft de kerk altijd verschillende gestalten gekend. Denk bijvoorbeeld aan de orden binnen de RKK, die naast de lokale parochies zorg hebben gedragen voor de voortgang van de traditie. Daarmee is ook een (kerk)historische dimensie gegeven: de zoektocht naar 'a mixed economy' is niet van vandaag. Er wordt vaak hoog opgegeven van deze kerkelijke veelkleurigheid, maar de praktijk leert dat er hier allerlei hobbels liggen. Als we het toespitsen op de relatie tussen pioniersplekken en 'traditionele' gestalten van geloofsgemeenschap, dan moeten we constateren dat er bijvoorbeeld cultuurverschillen zijn, dat er verschil in macht is, dat doelen uiteen kunnen lopen en dat er soms maar heel weinig interesse is in de andere gestalte van de kerk. A *fruitful mixed economy* dient zich niet zonder meer aan.

- Zijn er *best practices* over hoe variëteit en verbondenheid lokaal op positieve wijze zijn te combineren?
- Wat is de eventuele rol van de pionierbegeleider binnen *a mixed economy*?
- Welke vormen van organisatie kan het samenwerken van verschillende soorten kerkplekken bevorderen?
- Zijn er op dit punt lessen te leren vanuit het (kerkhistorisch) verleden?

Literatuur, onderzoek en contacten rond dit thema

- *Kerk 2025*, visienota van de Protestantse Kerk
- Michael Moynagh, *Church for Every Context*, London 2012
- Henk de Roest, *Een huis voor de ziel*, Zoetermeer 2010
- Gerrit Noort e.a., *Als een kerk opnieuw begint. Handboek voor missionaire gemeenschapsvorming*, Zoetermeer 2008, hoofdstuk 23
- Notitie Nadine van Hierden (Dienstenorganisatie Protestantse Kerk)

5. Leiderschap: ambt, teamwork en opleiding

Hoe krijgt leiderschap vorm binnen pioniersinitiatieven? En wat is de relatie met het klassieke ambtsdenken van de kerk? Hoe staat de praktijk van nieuw leiderschap bij pionieren in relatie tot maatschappelijke ontwikkelingen? Binnen de wereld van pioniers komen we de term 'religieus ondernemerschap' vaak tegen. Uit (nog niet gepubliceerd) onderzoek van Stefan Paas en Joke van Saane blijkt dat het profiel van pioniers afwijkt van voorgangers binnen meer klassieke vormen van kerk-zijn. Hoe werkt dit in de praktijk?"

- Steeds meer mensen zonder theologische opleiding gaan pionieren. Is er noodzaak om deze mensen extra stoomcursussen aan te bieden rond theologie/pionieren?
- Welke kwaliteiten blijken van belang te zijn in pionierssituaties?
- Hoe kijken pioniers naar hun eigen leiderschap en zien ze een relatie met het klassieke ambtsdenken van de kerk?

- Wat is de relatie tussen team en individu? Wat zijn de voor- en nadelen van teamleiderschap? Of werkt het in de praktijk beter als er één echte voortrekker is?
- Kan er vruchtbaar en duurzaam leiderschap ontstaan vanuit de doelgroep? En kan dat ook in achterstandswijken? Wat is daarvoor nodig?
- In hoeverre zijn de theologische opleidingen ingesteld op het opleiden van studenten voor pionierssituaties? Welke ontwikkelingen zijn daar zichtbaar?
- Het klassieke drievoudige ambt in de protestantse traditie landt vaak niet in nieuwe gemeenschappen. Wat is het eigene van het ambt in een pionierssituatie of zijn we binnen deze wereld mogelijk voorbij aan het denken in termen van ambtsdragers?

Literatuur, onderzoek en contacten rond dit thema

- Robert Doornenbal, *Crossroads*, Delft 2012 (dissertatie, als pdf te downloaden)
- Gerrit Noort e.a., *Als een kerk opnieuw begint. Handboek voor missionaire gemeenschapsvorming*, Zoetermeer 2008, met name hoofdstuk 20 en 25
- Stefan Paas, 'Opleiden van theologen voor de missionaire praktijk', in: *Kerk en Theologie*, jrg. 67 (2016), nr. 3, p. 267-283.
- Nynke Dijkstra, Sake Stoppels, *Back to basics. Zeven cruciale vragen rond missionair kerk-zijn*, Utrecht 2017, met name hoofdstuk 7
- Michael John Volland, *An entrepreneurial approach to priestly ministry in the parish. Insights From a Research Study in the Diocese of Durham*. Dissertatie 2013 Zie <http://etheses.dur.ac.uk/8462/>
- Michael Volland, *The Minister as Entrepreneur*, London 2015
- Joke van Saane, *Geloofwaardig leiderschap*, Utrecht 2012
- Annemarie Foppen, Stefan Paas, Joke van Saane, 'Personality Traits of Church Planters in Europe', in: *Journal of Empirical Theology*, 30 (2017), nr. 1, p. 25-40

6. Contextualisatie in de praktijk

Onderzoek van Martijn Vellekoop uit 2008 naar nieuwe geloofsgemeenschappen gaf indicaties dat bewuste contextualisering vaak ontbreekt bij gemeentestichting. We zijn inmiddels ruim tien jaar verder en het lijkt er op dat de aandacht voor contextualisering is toegenomen. Toch hebben we nog weinig zicht op de feitelijke contextualiseringspraktijk, daarom is rond dit thema onderzoek geboden.

- Wat zijn *best practices* rond 'viervoudig luisteren' bij de start van een pioniersplek? Hoe kom je in contact met nieuwe doelgroepen? Hoe verken je de context en leg je verbindingen?
- Is er onder pioniers bewuste (theologische) reflectie op hun context en zo ja, hoe klinkt dat dan door in de wijze waarop ze de gemeenschap vorm en inhoud geven? Zien ze ook iets als 'een opbrengst' van een dergelijke contextualisering?
- Krijgen doop en avondmaal contextueel vorm, zo ja, hoe dan?
- Zien de gemeenschappen grenzen als het gaat om het proces van contextualisatie?

Literatuur, onderzoek en contacten rond dit thema

- Stephen B. Bevans, *Models of Contextual Theology*. Revised Edition, New York 2012
- Stephen B. Bevans, *Constants in context. A Theology of Mission for Today*, 2004
- Michael Moynagh, *Church for Every Context*, 2012

- Tim Keller, *Centrum Kerk. Het Evangelie midden in je stad*, Franeker 2014, deel 3 ('Contextualisatie van het evangelie'), met een kritische reactie van Gert Noort
- Nynke Dijkstra, Sake Stoppels, *Back to basics. Zeven cruciale vragen rond missionair kerk-zijn*, Utrecht 2017, met name hoofdstuk 5
- Martijn Vellekoop, *Nieuwe kerken in een nieuwe context. Onderzoek naar gemeentestichting in Nederland en de rol van contextualisatie*, VU scriptie, Amsterdam 2008. Zie www.kerklab.nl/wp-content/uploads/2013/09/Nieuwe-kerken-in-een-nieuwe-context.pdf
- Gerrit Noort e.a., *Als een kerk opnieuw begint. Handboek voor missionaire gemeenschapsvorming*, Zoetermeer 2008, hoofdstuk 18.
- Robert Schreiter, *Constructing Local Theologies*, Maryknoll 1985

7. Pionieren op het platteland

Pioniersprojecten vinden we overwegend in grote steden en middelgrote plaatsen. Het platteland is ondervertegenwoordigd in het overzicht dat het rapport 'Op hoop van zegen' geeft van protestantse pioniersplekken. Gaat het hier om een stedelijke voorsprong, die spoort met seculiere en religieuze vernieuwingsbewegingen die vaak in stedelijke gebieden ontstaan? En zou het dan kunnen zijn dat deze vernieuwingen op termijn doorsijpelen naar de meer rurale gebieden? Of gaat er iets niet goed? Veel is hier nog onduidelijk. Tal van vragen doemen op:

- Welke vormen van pioniersarbeid passen in een rurale context?
- We zien met name in krimpgebieden dat de kerken – vaak kleine gemeenschappen – het moeilijk hebben. Hoe kan hier gewerkt worden aan nieuwe vormen van (geloofs)gemeenschap?
- Is in de krimpgebieden een vorm van zending (vanuit de vitale gebieden) een optie? Zo ja, wat is daarvoor nodig?

Literatuur, onderzoek en contacten rond dit thema

- Sally Gaze, *Mission-shaped and Rural: growing churches in the countryside*, 2006
- Jacobine Gelderloos, promotieonderzoek PThU
- GEKE-studiegroep Rural Churches

8. De Bijbel binnen missionaire settingen

In een ruime meerderheid van de pioniersplekken hebben vieringen een plaats (bij 68% volgens het rapport 'Op hoop van zegen'). Over de mogelijke plaats van de bijbel daarbinnen is geen informatie. Dat prikkelt de nieuwsgierigheid, temeer omdat vanuit de DO onderzoek gedaan wordt naar bijbelgebruik onder protestanten.

- Welke plaats heeft de Bijbel in pioniersprojecten? Het gaat dan niet enkel om de momenten waarop de bijbel opengaat, maar ook om de wijze waarop. Daarbij kunnen we onder meer denken aan het gezag van de bijbel en aan de vraag of en zo ja, hoe 'buitenstaanders' in contact worden gebracht met de bijbel.

Literatuur, onderzoek en contacten rond dit thema

- Onderzoek bijbelgebruik binnen de PKN Floor Barnhoorn (DO PKN)
- Onderzoekslijnen naar de VU: prof. dr. Peter-Ben Smit, Willemien van Berkum Ma